

A NAGYTÉTENYI PÉNZLELET

Még 1887-ben történt, hogy a Pest melletti Nagytétény községben egy ottani lakos pinceásás közben tömérdek kis római bronzpénzre bukkant.¹ A Magyar Nemzeti Múzeum éremtárának sikerült ebből 10,585 darabot megszereznie, amelyeket dr. Kuzsinszky Bálint Cohen műve alapján pontosan feldolgozott annak idején, helyes érzéssel együtt tartva az egészet.

Az utóbbi évtizedekben nagyot lendült a konstantinusi kor numizmatikája, amelybe leletünk tartozik. Voetter Ottó hatalmas és szisztematikus (főleg *magyarhoni*!) gyűjtőtevékenysége és a francia J. Maurice nagy összefoglaló műve kronológiai rendbe sorakoztatták az addig kevés figyelemre méltatott verdejegyek tömkelegét és nyomukban az olaszok, L. Laffranchival az élükön, jelentős eredményeket értek el az éremstílus kritikájának és az epigrafiai elemnek méltatásával.

Visszatérve leletünkre, szembeszövik annak speciális összetétele. Csakis kétféle kisbronz fordul elő benne : a) 3 gr 10—3 gr 20, b) 2 g 54 átlagsúllyal. Az említett nehezebb pénznemet körülbelül csak két idekeveredett redukált középbronz előzi meg, úgy hogy a 317-ben történt cæsari kinevezések (Crispus, Constantinus jun. és Licinius jun.) előttről csak néhány heracleai darabot találunk. A legnagyobb rész a 320—330 között vert pénzekből kerül ki és a két hadijeles GLORIA EXERCITVS hátlap zárja be a sort a kísérő VRBS ROMA és CONSTANTINOPOLIS feliratúakkal. Teljesen hiányoznak Licinius keleten vert $\frac{III}{X}$ jelzésű ezüstözetlen pénzei és a Constantinus ősei emlékére vert kommemorativ quinárfélék. Az említett kétféle aprópénz gondos kiválogatása arra a tényre vezet vissza, hogy e pénzhalmaz kis összegek kifizetésére szánt pénztár lehetett ; valószínűleg a helybeli erődben állomásozott csapatnak a zsoldja, melyet sebtében elrejtettek a betörő barbárok elől.

E pénztár elásásának idejére terminus ante quem az a körül-

mény, hogy a 333 dec. 25-én trónra lépett Constans veretei teljesen hiányzanak belőle. E tény fontos, mert a 333 dec. 25 előtről származó sorozatokat teljes bizonyossággal megállapíthatjuk. Ennek folytán J. Maurice hypothesis ellenében Voetter álláspontját szilárdítjuk meg azon sorozatokra nézve, amelyeket tehát ezen időpont előtt és nem utána bocsátottak ki Antiochia, Cyzicus, Nicomedia, Heraclea (Thraciæ) és Thessalonica verdekben. Kiderül egyúttal, hogy már jóval Constans előtt kezdődik Sisciában az .ASIS. etc jegyű sorozat, amelyet Voetter is későbbinek gondolt és hogy a 11-ik műhely Constantinopolisban szintén már előtte nyílt meg. E megállapítások azért is nyomatékosak, mert a redukált súlyú kisbronzok a földrajzilag távolabb fekvő verdekből csak csekély számúak, ami azt jelenti, hogy kiverésük még nem kezdődhetett régen. Ami pedig a francia numizmata által 326—333 közt számos verében feltételezett szünetelést illeti, ennek ellene szólnak e lelet szakadatlan és összefüggő verdejegy-láncolatai. Alább látni fogjuk ezt a (szünetelést kizáró) összefüggést a római verére nézve. Hogy tételezhetnénk fel e kor szigorúan centralizált közigazgatása mellett, hogy a Rómában szorosan egymásra következő hátlapokat más verében négy esztendőnyi ür választja el egymástól? (Más az eset Aquileiában és a beszünt verdekben.)

Az egyes pénzverők közt következőképpen oszlik meg az anyag:

1. Siscia	I	1973	2185	4160
2. Thessalonica	—	1411	352	1763
3. Heraclea Thraciæ	—	1088	85	1173
4. Kyzikos	—	1054	33	1087
5. Ticinum	—	520	—	520
6. Nicomedia	—	407	17	424
7. Roma	—	217	24	241
8. Constantinopolis	—	147	89	236
9. Arelate	—	225	3	228
10. Treviri	—	161	48	209
11. Aquileia	—	153	—	153
12. Antiochia	—	120	9	129
13. Sirmium	—	83	—	83
14. Lugdunum	—	33	9	42
15. Londinium	—	35	—	35
16. Alexandria	I	23	—	24
17. Egykorú hamisítványok	—	24	—	24
18. Incerta	—	25	30	55
Összesen	2	7599	2984	10585

Ez az összeállítás arra késztet, hogy a T betűvel szignáló verde kilétének kérdésében az osztrákokkal szemben az olasz állaspontra helyezkedjünk, amely t. i. nem a spanyolországi Tarracóban, hanem a felsőitáliai Ticinum (Pavia) városában keresi ezt. T. i. dacára annak, hogy 326-ban beszünt ez a verde, mégis 520 darabbal van itt képviselve 42 lugdumi példánnyal szemben. Ha Spanyolországban készültek volna a T jegyű pénzek, hogy képzelhető e számarány? Archeológiai kutatásaink során kiderült, hogy Délgalliával (korábban) élénk kereskedelmi összeköttetésben volt Pannonia. Ez azonban már megszűnt a IV. században, amint itt is látjuk. Hát a távoli Hispania ugyanakkor 12-szer annyi példányt juttasson hozzánk? Ez a kérdés különben teljesen eldöntöttnek tekinthető. Az olasz érvelésből kiemelhetjük, hogy a késői császárkorban a stratégiai fontosság és a Constantinopolis körül központosuló kereskedelem határozta meg a verdék felállításának helyét és nem a tartományonkénti elosztás; valamint azt, hogy stílus szempontjából Róma, Aquileia és Sisciával rokon e verőhely. Már Aurelianus alatt a PANNONIAE, GENIVS ILLY(rici), DACIA FELIX speciális felírások innen kerülnek ki, sőt hozzátehetjük, hogy Gallienus legiós billonjai (melyeket maga Voetter osztott be ide) nem a spanyol legiókra, hanem a *dunai limes csapataira* vonatkoznak! Nevezetes még Laffranchi új felfedezése, a Maxentius harmadik konzulátusát megörökítő középbronz, amely Kr. u. 310-ből kelt, amikor Hispánia már bizonyosan az ellenséges Constantinus kezében volt — és így felborul a Tarraco-nézethez csatlakozott Maurice egész theoriája. De a legfontosabb érvet maguk a leletek szolgáltatják és ahány pannoniai leletet eddig átvizsgáltam, azok mind a mostan tárgyalthoz teljesen hasonló számarányt mutatnak. A felsőitáliai leletekben pedig teljes túlsúlyban van e verde a többi fölött.

Az egyes verdékhez a következőket szeretném hozzáfűzni:

Roma. Eddigélé ismeretlen szériából való az »RFT« jegy, amely a Voetter által publikált RFP—RFQ sorozathoz csatlakozik a PROVIDENTIAE CAESS hátlapokon. (V. ö. Voetter Constantinus jun., Taf. 11). Utóbbi sorozat viszont megvan az egyidejű DN CONSTANTINIMAX AVG-VOTXXX köriratú pénzekben és a redukció alkalmával is továbbfolytatódik. Tehát magától értetődőleg a tricennaliára vonatkozókat kivesszük a Maurice-féle Kr. u. 330—333 közé beosztott emisszióból (ahová csak a könnyebb és

kisebbség valók) és 326—330 közé helyezzük a fönt említettekkel együtt. Maurice ebbe az időszakba egy félholddal megkülönböztetett jelzést helyez, amely sem leletünkben nincs meg, sem Voetter dúsgazdag gyűjteményében. Az idesorolt DN CONSTANTINI MAX AVG erődkapús típusa azonban a ticinumi verdének sajátos gyártmánya, tehát az állítólagos \overline{ROT} inkább egy rosszul kivetert \overline{POT} lehet.

Ticinum. Megjegyzésre méltó új sorozatot ad itt leletünk, melyet a verde bezárása előtt nem sokkal készíthettek. Ez a következő: $\frac{\check{H}}{PT} \frac{\check{H}}{ST} \frac{\check{H}}{TT} \frac{\check{H}}{QT}$. Leletünkben a Konstantin tricennáliájára vonatkozó koszorús fa van meg a 2-ik és 3-ik officinával (Maurice 7 em. VI); viszont a Voetter-gyűjteményben megvan a Constantinus junior vicennaliájára szóló ritka pénz e széria 3-ik officinájából. Kérdés, hogy Crispus megérte-e még e jelzést, vagy halála utáni-e már.

Siscia. A sisciai VICTORIAE LAETAE PRINC PERP-VOT PR köriratú pénzek időrendjéhez szeretnék hozzászólni.

Ezeknek fontossága abban rejlik, hogy rajtuk jelenik meg először a császár sisakján Krisztus monogramma. Ezért Maurice nagy súlyt helyezett időrendbehozásukra² és Voetter nemrég táblázatot állított össze róluk.³ Előbbi két csoportra osztja őket: 317—320 és 320—324 közé. A nagytétényi lelet alapján igazolhatjuk azon föltevését, hogy Nagy-Konstantinnak a képével és nevével tovább verték e pénzfajt az első csoport megszűnése után, de rájutunk arra is, hogy e későbbi csoport tisztán különválnak a többitől és önálló szériákkal készült, ami lényegesen módosítja a kronológiai elrendezést. Az újonnan felállított, pontos sorrend a következő lesz (kibővítve új sziglákkal):

I. VICTORIAE LAETAE PRINC PERP-VOT PR. A két pajzsot tartó Victoria ruhája rendszerint bokáig érő lepel. Sorozatok:

1. $\overline{ASIS} \cdot \overline{BSIS} \cdot \overline{FSIS} \cdot \overline{\Delta SIS} \cdot \overline{ESIS} \cdot$	} Oltáron guirland v. vonalas
dísz ponttal v. a nélkül.
2. $\cdot \overline{BSIS} \cdot \cdot \cdot \cdot$	
3. $\frac{I}{\overline{ASIS}} \cdot \frac{I}{\overline{BSIS}} \cdot S \cdot S \cdot S$	} Oltáron dísz mint előbb.
$\overline{ASIS} \cdot \overline{BSIS} \cdot \overline{FSIS} \cdot \overline{\Delta SIS} \cdot \overline{ESIS} \cdot$	

II. VICT. LAETAE PRINC PERP-VOT PR. Típus mint fentebb. Egyelőre az eddigi előlapokkal verik tovább, majd rövidebb fölírások következnek.

1. = I. 3, tehát az első csoporttal való közvetlen összetartozást adja; ritkán fordul *itt* elő, úgy hogy Maurice nem ismeri.

	I	I	S	S	S
2.	\overline{ASIS}	\overline{BSIS}	\overline{FSIS}	$\overline{\Delta SIS}$	\overline{ESIS}
	I	I	S	S	S
3.	$\overline{ASIS^*}$	$\overline{BSIS^*}$	$\overline{FSIS^*}$	$\overline{\Delta SIS^*}$	$\overline{ESIS^*}$

III. VICTORIAE LAETAE PRINC PERP-VOT PR. Az előbbieknél kisebb, de vastagabb lapkára van verve, mellképei kisebbek, zömökebbek, valamint a Victoriák. Ezek ruhája csekély kivétellel a combokra érő felső ruha és alatta függélyes vonalakkal jelzett hosszú lepel.

Az egész nem más, mint az I. számú csoportnak deformált, romlottabb stílusú mása. Míg az előző kettő a két Licinius, Constantinus, Crispus és Constantinus junior előlapjaival egyaránt készült, ez csak Constantinus névével adódott ki, a következő jegyekkel:

1.	\overline{ASIS}	\overline{BSIS}	\overline{FSIS}	$\overline{\Delta SIS}$	\overline{ESIS}	} Oltáron dísz, mint legelőször.
2.	$\overline{ASIS^*}$	$\overline{BSIS^*}$	$\overline{FSIS^*}$	$\overline{\Delta SIS^*}$	$\overline{ESIS^*}$	

Ezen új osztályozás a következő tényekre vezet:

a) A A monogramm csakis a legelső szériával (I. 1) fordult eddig elő a sisakot két részre osztó szalagon. A Voetter-gyűjteményben van ugyan egy hasonló II. csoportbeli darab \overline{BSIS} jeggyel), amely azonban az eredeti monogrammnak csak deformált mását adja.

b) Az oltáron előforduló betűk közül az I csakis a két első, az S csak a három utolsó műhelyből létezik s így megdől az a kombináció, hogy e betűk SIS(cia) nevét adják.

c) A III. csoport valószínűleg a második liciniusi háború folyamán készült, a pénzverésből kiesett két ellencsászár típusainak ideiglenes pótlására felújítva.

d) A «Numismatique Constantiniene» szerzője 317-re teszi e faj verésének kezdődátumát. De a megokolásul felhozott hasonló római és ticinumi aranyak, melyeken VOT X van a PR helyett, legkésőbb 315–316-ban készültek a decennáliák alkalmából. Viszont maga a típus már 313 előtt feltűnik a Treviriben vert billonpénzekben.⁴ Tény továbbá, hogy Treviriben, sőt Sisciában⁵ készítették kisbronzokat a VOT X megnevezésével is a VOT(a) P(opuli)

R(omani) helyén. A Tétényben talált anyag arra látszik utalni, hogy e kisbronzokat a 317—320 közé helyezettek utánra osszuk be és így 320 körül keressük a monogram megjelenésének időpontját e pénzekben. Így tehát P. Franchi de'Cavalieri fejtegetéseit követhetjük,⁶ amelyek szerint a labarum 312-ben keletkezett és Eusebius sokat vitatott helye azt jelenti, hogy a Róma elleni hadjárat *után* is viselte a császár Krisztus kezdőbetűit a sisakján. A monogrammos pénzek rendkívüli ritkasága pedig egy keresztyén vésnök buzgóságára vall és nem császári rendelkezésre, mert utóbbi esetben nem szorítkozna a második officinából kikerült néhány példányra.

Sirmium. Nagy vita folyt Voetter és Maurice között e *Moneta* megnyitásának dátuma miatt. Az igazság valószínűleg mindkettő érvelésének figyelembe vételével derül ki, hogy t. i. a bronzgyártás csak Liciniusék végleges leverése után kezdődik, de aranyakat már korábban bocsátanak ki. Erre mutat minden jel; analógiának felhozhatjuk Alexandriát, amelynek aranyai már Carus alatt feltűnnek, holott a latin feliratú bronzpénzei csak egy évtized múlva kezdődnek Diocletianus korában.

Thessalonica. Ennek az éremkincsnek a gyöngye Constantinus anyjának és nejének három igen szép pénze, n(obilissima) f(emina) titulussal. Kiválóan finom és kitűnő fenntartású példányaink segítségével három csoportba oszthatjuk ezen ritkaságok eddig ismert példányait. Az első ezek közül thessalonikai jelzésű, a másodikon nincs szignatura, de stílusban közel áll az elsőhöz. A mieink a harmadikhoz tartoznak és kivitelük a nyugati verdék AVGVSTA címzésű darabjaira emlékeztet; erre nézve különösen az arc finom metszése és a szemgolyó jelzési módja jellemző. Talán Sirmiumhoz állanak a legközelebb, nem Trevirihez, mint P. H. Webb véli. Datálásuknál figyelembe kell vennünk, hogy a koszorú és csillag a császári fogadalmi ünnepek jelképei e korban. Maurice tévedett, mikor a 310—320 grammos kisbronzoknál könnyebbeknek és kisebbeknek írja le őket.

Egy másik thessalonikai pénzünk egy nemrég fölvetett probléma megoldását segíti elő. T. i. Voetter a következő kisbronzot publikálta:⁷ Rev. (CAESARVM NOSTRORVM VOTV Av.) IVL CONSTANTIVS NOB C Köpenyes, babérkoszorús mellkép jobbra.

Ebből leletünkben négy darab van. Hátlapjuk Crispus és Constantinus junior quinquennaliáját örökíti meg és ezért Voetter-

nek annyira feltűnt aversükön a fiatalabb testvérük neve, hogy nem az utóbbit, hanem atyjuknak egy sokáig mellőzött bátyját, Julius Constantiust vélte felismerni rajta. Hypothesisét később külön cikkben is kifejtette,⁸ melyben egy keresztyén íróra is hivatkozik, aki szerint Constantinus e testvérét cäsarrá tette — szerinte éppen Licinius bukásakor. Érvei arra nézve, hogy e pénzen nem az ifjú Constantius szerepel, a következők:

1. Hiányzik rajta a FL(*avius*) név. Ezt a hiányt azonban egy — eddig teljesen ismeretlen — tétényi példány kiküszöböli.

2. II. Constantius első veretein *minden verdében* balra fordult, kis mellképpel jelenik meg. De a «Constantinus junior» atlaszának sajtóhibáján múlik csak e kijelentés, amennyiben a thessalonicaei PROVIDENTIAE CAESS a valóságban nagy és *jobbra* néző mellképű.

3. Felhossa azután, hogy e revers túlkorai ahhoz, hogy II. Constantius is előfordulhasson vele; egy szép és tanulságos összeállítás kíséri ezt, megmutatva, hogy a Liciniusok kikapcsolódása és az új cäsar megjelenése közt mily sok széria készült még a sisciai és aquileiai verdékben. A mondottak nyomán világos, hogy a sok sorozat nem hosszú időtartamot jelent, hanem azt, hogy a hadra kelt sereg zsolddal való ellátása céljából megsokszorozódott pénzverés rövidebb időnként váltogatta ellenőrző jegyeit. — Tehát hybrid e pénz és bizonyítja, hogy a 321—322-ben ünnepelt VOT(a)V még 324 végén is rá van írva a pénzekre. Keletkezésének természetes magyarázata, hogy az E (ötödik) officina, amely addig az ifjabb Licinius névével verte e típust, az ő kiesése után rövid időre az új cäsaréval helyettesíti az ő előlapját. Egyúttal meg van adva a TSAVI — TSEVI sor végdatuma is. (A VI szám nem értékjelzés, mivel a testvérsorozat TSAVII etc jegyekkel készült.)

Voetter régebbi beosztásának helyességét védi az előforduló számos VICTORIAE AVGG NN (CAESS NN) körírási kisbronz, melyek tehát 320—324 közt készültek; egyszerre a ritka VIRT EXERC hátállal és a VOTVMVLTX CAESS, valamint a VOTXX MVLTX XXX szövegű koszorús fajokkal.

Heraclea. A Maurice 7. emissziója keretében a mezőben előforduló betű görög lamda lesz, nem A. — II. Constantinus háromtornyos erődkapuja eddig csak Constantiussal volt publikálva a 324-i háború utániak közt. Hogy Crispus számára előállították-e még, kérdés.

Technikai szempontból igen érdekes egy sisciai készítményű bronzocska, amelyre az ASIS szigla kétszer van ráverve: egyszer rendes helyén a szelvényben, másodszor pedig evvel szemközt a köriratot szakítja széjjel. Mutatja tehát, hogy ezen ellenőrző jegyeket nem vésték, hanem külön ponccal verték bele a műhelybe került verőtőre.

A lelet teljes lajstromát, számos kiadatlan változatát, sajnos, helyszűkében nem közölhetem e helyütt.

Alföldi András.

JEGYZETEK.

- ¹ Arch. Ért. VII. (1887) 445. l.
- ² Numismatique Constantiniennne t. II. p. 330—338.
- ³ Num. Zeitschrift 1920. Taf. 8 9.
- ⁴ Num. Zeitschrift 1917. 31. l.
- ⁵ Riv. ital. di Numismatica 1909. (XXII.) 167. l. nr. 9.
- ⁶ Studi romani I. 161—188. l.
- ⁷ Num. Zeitschrift. 1909. 7. l.; Constantinus jun. Taf. 6.
- ⁸ Num. Zeitschrift 1916. 198. l.